

*** MATERIÁLY – ZPRÁVY – KRONIKA ***

До питання про латиномовні панеґірики в сзуїтських колеґіумах в Україні кінця XVI – середини XVII століття

Оксана Осауленко

Навіть при поверховому знайомстві з творами української літератури XVI-XVIII ст., як друкованими, так і рукописними, дослідник обов'язково буде вражений великою кількістю в них панеґіриків найрізноманітніших форм і видів, у віршах і в прозі. Якщо обмежитись лише рамками кінця XVI – середини XVII століття, ми побачимо, що значну їх кількість становлять латиномовні панеґірики, створені вихованцями сзуїтських колеґіумів.¹

Неупереджене вивчення історії Ордену було надовго загальмоване негативним іміджем Товариства Ісуса. Цей імідж було створено ще за часів Просвітництва, однак лише позитивізм поєднав в антитезі поняття гуманізму та Ордену. Саме позитивістська модель історичного процесу, в якому передбачалося існування „прогресивних” та „реакційних сил”, висунула на роль останніх Контрреформацію та її „чорне обличчя” – сзуїтів.²

Активність Ордену сзуїтів спрямовувалась передусім на місійну та просвітницьку діяльність. Від початку свого існування сзуїтські школи (колеґіуми або колеґії) у типі та обсягові студій орієнтувалися на модель гуманістичної школи, зіперту на принцип *pietas litterata* (освічене благочестя) Еразма Роттердамського³.

¹ Із існуючих на стан 1648 р. 32 колеґіумів Ордену в Речі Посполитій 13 розташовувались в Україні, а саме у Ярославі (1575), Львові (1608), Луцьку (1608), Кам'янці-Подільському (1610), у Перемишлі (1628), у Острозі (1626), у Вінниці (1630), у Кросні Перемиської дієцезії (1631), у подільському місті Бар (1636), у Переяславі (1638), у Ксаверові під Овручем (1647), у Новгороді-Сіверському (1641), у Фастові (1625), у Києві (1647), детальніше про сзуїтські колеґіуми див. праці: Яковенко Н. Латинське шкільництво і „шкільний гуманізм” в Україні кінця XVI – середини XVII ст. // Київська Старовина. – 1997. - № 12; Lukaszewicz J. *Historia szkół w Koronie i w Wielkiem ksiestwie Litewskiem od najdawniejszych chasow az do roku 1794*. T.1. – Poznan, 1849.

² Яковенко Н. Вказ. праця - С. 17.

³ Яковенко Н. Вказ. праця - С. 17; Borowski A. *Renesans a humanizm jezuitski // Jezuiti a kultura polska. (Materiały sympozjum z okazji Jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990). Krakow, 15 – 17 lutego 1991 r.)*. –

В основі теорії освіти Товариства Ісуса лежала успадкована від гуманістів віра у пізнавальну й виховну цінність літературного тексту. Виховний ідеал *pietas litterata* (як-от: знання латини, діяльна побожність і вміння скрізь поводити себе належно) мали плекати дібрані під кутом зору християнської етики тексти Ціцерона, Вергілія, Горация, Овідія, Салюстія та інших. Недарма ж гаслом езуїтської педагогіки служило: „вчена і красномовна побожність”.

Чи не найбільшу роль у системі гуманістичної освіти Товариства Ісуса відіграла риторика. Мистецтво переконання у толерантній Речі Посполитій було єдиним ефективним засобом впливу на опонентів. Воно було випробуване елітою польських і литовських протестантів, які більше цінували боротьбу за допомогою слова, ніж бруталну негацію, до якої вдавалися в Західній Європі, тому при вивченні риторики у колегіумах Речі Посполитої особливо важливу функцію виконували вправи, які розвивали полемічний хист до ведення релігійних диспутів⁴.

У курсі поетики вихованці поглиблювали свої знання з класичних мов та допоміжних наук, але насамперед – опановували поетичну стилістику високої латини, покликану через насолоду приносити користь, ушляхетнюючи поведінку учня. В ролі підручника у класі поетики переважно використовувався один із найвизначніших трактатів Відродження з поетики – „*Poetices libri septem*” Юлія Скалігера, а також „*De constructione*” Якуба Гретсера⁵.

У курсі риторики учні продовжували вивчення латинської та грецької мов і, поєднавши його з опануванням красномовства, тренувались у написанні панегіриків, епіграм, епітафій, од, елегій, промов та поем.

Саме викладання поетики й риторики в колегіумах було спрямоване головним чином на те, щоб вихованці змігли скласти витончену „орацію”, поздороччі вірші. Практичним застосуванням цих вправ і разом з тим взірцем для наступних поколінь слугували саме панегірики, які в такій кількості створювались в колегіумах; багато їх було надруковано в свій час, а незмірно більша кількість залишилась в рукописах.

Гуманістична риторика утвердилась у новітньому європейському шкільництві після її довгих середньовічних модифікацій, коли віра всебічно зміцнювалася силою та ефективністю слова, коли ожила надія на перевагу сили аргументу над аргументом сили (*plus ratio quam vis*) у стосунках між людьми. Таким було переконання гуманістичної еліти, яке успадкували езуїти, побудувавши основну ідею свого проповідництва на вірі у силу євангельського Слова, котре поширювали за допомогою риторики.⁶

Розквіт панегіризму слід пов'язувати з тим, що доба Ренесансу висунула на перший план роль індивідуального і дійшла до обожнювання видатних історичних осіб. А тому прославлення окремих персон та їхніх справ стало одним із найпрестижніших завдань віршотворства. Якщо держави і князі шанувували поетів й винагороджували їхню творчість не тільки схваленням і захопленням талантом і вченостю, то поети намагались відплатити похвалами, уявляючи, що вони роздають уславлованим безсмертя. В ту епоху створилася дуже висока оцінка ролі

Pod red. ks. L. Grzebienia SJ, ks. St. Obirka SJ. – Krakow, 1993. – S. 35.

⁴ Lukaszewicz J. Вказ. праця - С. 242.

⁵ Lukaszewicz J. Вказ. праця - С. 244, 245, 289.

⁶ Яковенко Н. Вказ. праця - С. 18.

письменника: адже тільки завдяки його праці нащадки пізнають предків, тільки письменник дає людині або вічну славу, або вічну ганьбу.⁷

На Україні панегірична поезія зароджується вже на межі XVI і XVII ст. У XVII ст. вона розквітає. Про це свідчать присвяти книжок різним меценатам. Поети – панегіристи вдаються також до похвал шляхті, козацтву чи міщанству як суспільним верствам, до ушлявлення тих чи інших подій, що мають, з їхнього погляду, історичне значення. Це всілякі віршовані орації чи GRATULACIЇ; панегірики, що проголошувалися на урочистих зустрічах вельможних осіб або дарувалися в подяку за підтримку чи в супровід прохання про підтримку. Насамперед це великі гратуляційні композиції, первісно проголошувані як декларації, а вже потім художньо вимальовувані чи друкovanі для презентування адресатам і розповсюдження.

Панегірики середини XVII ст. хоч і присвячувалися та адресувалися переважно високим особам – царям, гетьманам, церковним ієрархам, у краших своїх зразках далеко не завжди мали сервілістичний характер й офіційне феодално-церковне спрямування. У багатьох випадках вони відповідали політичним, моральним, просвітним й естетичним потребам досить широкого загалу тогочасного суспільства.

Наведемо лише декілька прикладів латиномовних панегіриків, які були створені в єзуїтських колегіумах в Україні кінця XVI – середини XVII століття⁸:

1. *Threnodiae in funere ... Nikolai Christophori Radiwilli ... iuventute studiosa collegii Luceoriensis ... conscriptae* – поховальний панегірик на смерть власника міста Олики Миколая-Криштофа Радивиля, а також панегіричні вірші з приводу похорону Миколи-Христофора Радзивилла (помер 10 січня 1614р.). Дані панегіричні твори створені студентами класу риторики Луцького колегіуму; вірші підписано іменами учнів, які їх декламували (Дмитро Гулевич, Михайло Загоровський, Степан Гораїн та ін), і видані у Львові в 1615р.⁹
2. *Vota, fausta omina, gratulationes D. Ioanni Andreae Prochnicki ... a studiosa iuventute collegii Leopoliensis ... dedicata ...* – Серед творів інших жанрів у даному стародрукові містяться панегіричні вірші, підписані іменами учнів Львівського єзуїтського колегіуму. Виданий у Львові у 1615 році.¹⁰
3. *Panselene ... splendescens in funere... Alexandri de Ostrog Ducis in Zaslaw ... a nobile et studiosa collegii Ostrogiani ... iuventute representata* – панегірик на смерть князя Олександра Заславського за підписом слухача філософії Острозького колегіуму Івана Горського, виданий у Львові у 1630 році.¹¹

⁷ Перетц В. Н. Из наблюдений над украинским виршеписанием XVI–XVII вв. // Перетц В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII вв. – М. – Л., 1962. – С. 145.

⁸ Переважно подаються панегірики, видані в друкарнях, розташованих в Україні, детальніше див. працо: Запаско Я., Ісаєвич Я. Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга перша (1574-1700). – Львів, 1981.

⁹ Запаско Я., Ісаєвич Я. Вказ. праця: - С. 37, № 106.

¹⁰ Там само, № 107.

¹¹ Там само, № 211.

4. Luna Sieniaviana crescens orbi Polono ad auspicatum honoris ingressum... Adami Hieronimi Sieniawski... Metropoleos Roxolanae capitanei. Панегірик прозою і віршем від імені Львівського колегіуму з нагоди приїзду до Львова нового старости Адама Ієроніма Сенявського. Виданий у Львові у 1649 році.¹²
5. Slowicki Lukas Stanislaus. Venatio Amoris in apro et leaena connubiali nexu foederatis. Латинські панегіричні вірші з нагоди шлюбу львівських міщан Томаса Гордона і Констанції Кудлич. Автор – слухач поезики у львівському колегіумі. Виданий у Львові у 1669 році.¹³
6. Castelli Ioannes. Applausus quos in ... Andream Szymonowicz philosophiae et medicinae doctorem et ... Annam Anczewska 14 Calendas Mart. Festa conjugalia celebrantes effugit. Віршований панегірик, автор – студент риторики Львівського колегіуму. Виданий у Львові у 1670 році.¹⁴

Процес засвоєння латинської освіченості та відповідно формування латинської літератури у східних слов'ян почався пізніше, ніж в країнах Західної Європи. Особливість розвитку писемності східноєвропейських народів полягає в тому, що твори латинською мовою з'являються тут лише у XIV–XV ст. Однак новолатинська освіченість (разом з греко-візантійською) і література справили суттєвий вплив на формування східноєвропейських культур епох Відродження і Просвітництва та стали їх невід'ємною частиною. Не випадково перші ренесансні та барочні впливи проникли в Україну в „латинському одязі”. Саме українці брали активну участь у створенні та виданні латинських книг. Більша частина друкованої продукції XVI–XVIII століть виходила та побутувала на латинській і польській мовах. З допомогою латинської освіти і літератури підтримувався певний рівень освіченості в краї та зберігався процес літературного розвитку упродовж тривалого періоду.¹⁵

Власне єзуїтська „наука” дала і безпосередні взірці, й останній поштовх до видозмін в українській культурі та освіті, бурхливо започаткованих на зламі Середньовіччя та Нового часу, а колегіуми Ордену єзуїтів послужили взірцем для пізніших греко-католицьких та православних шкіл в Україні.

¹² Там само, № 375.

¹³ Там само, № 464.

¹⁴ Там само, № 477.

¹⁵ Дорощкевич В. И. Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы: Первая половина XVI века. – Минск, 1979, - С. 19–20.